

Op zoek naar zingevingsgerichte interactie in de jeugdzorg

ANDRÉ MULDER

SAMENVATTING

Het Raakproject 'Zin in Jeugdzorg' (2011-2013) onderzocht de vraag op welke manier professionals in de residentiële jeugdzorg en gezinshuis/pleegzorg professioneel omgaan met zingevingsbehoeften van jongeren. De interactie tussen 11 jongeren en 12 jeugdzorgwerkers is geobserveerd en de 23 betrokkenen zijn geïnterviewd (semigestructureerd). Uit het onderzoek bleek dat: professionals vooral bezig zijn met het creëren van randvoorwaarden voor zinbeleving en tegelijk veel alledaagse aspecten van zingeving niet waarnemen; dat binnen hun subjectieve professionaliteitsopvatting de ene jeugdzorgwerker het wel en de andere het niet tot zijn taak ziet om actief in te gaan op levensvragen van jongeren; dat de eigen zingevingsbiografie bij deze positiekeuze een rol speelt. Binnen het onderzoek werden praktijkinstrumenten ontwikkeld die interactie rond zingeving moeten helpen bevorderen: een praktijkboek met werkvormen en handelingsadviezen en een telefoonapp.

Trefwoorden: jeugdzorg, zingeving, biografie, professionaliteit

1. AANLEIDING, VRAAGARTICULATIE EN DOEL VAN HET ONDERZOEK

In 2008 verrichtte Windesheim onderzoek in opdracht van de Vereniging Jeugd en Kindzorg (VJK). 42 jeugdzorgwerkers van Trias Jeugdhulp werden, met het oog op het inventariseren van hun professionaliseringsbehoeften, geïnterviewd over de rol die levensbeschouwing speelt in het werken met jongeren (Blenkers & Groen, 2008). Het onderzoek liet zien dat de motivatie voor het werken met jongeren bij de professionals sterk verankerd ligt in hun eigen levensbeschouwing, maar dat zingeving en levensbeschouwing tegelijkertijd gescheiden worden gehouden van hun pedagogisch werken met jongeren. Er is geen structurele aandacht voor. Begeleiding van jongeren bij hun levensbeschouwelijke ontwikkeling is geen thema

in de jeugdzorgorganisatie. Ook ontbreekt het de professionals aan competenties om zingevingsthematieken in de begeleiding van jongeren te hantieren (Blenkers & Groen, 2008, p. 39).

Na dit onderzoek zijn er gesprekken geweest met enkele jeugdzorgorganisaties en met de Stichting Zin in Jeugdzorg¹ (SZIJ) om te bezien of en hoe aan deze thematiek onderzoeksmatig aandacht gegeven zou kunnen worden. De conclusie uit deze overleggen was dat een praktijkgericht onderzoek, gericht op het verbeteren van het professionele handelen van de jeugdzorgwerker, zeer wenselijk zou zijn. Het externe doel was dat we een bijdrage wilden leveren aan op zingeving gerichte interactie tussen professional en hulpvrager in de praktijk van de jeugdzorg. Die bijdrage zou moeten bestaan uit het ontwikkelen van een visie op zingeving in

de jeugdzorg en van uitgeteste hulpmiddelen die interactie rond zingeving in de jeugdzorg bevorderen. Als lectoraat Theologie en Levensbeschouwing hebben we een projectaanvraag geschreven en een consortium opgebouwd dat het projectplan ging uitvoeren. De partners waren de jeugdzorginstellingen Trias Jeugdhulp, Vitree en Gezinshuis.com en de kennisinstellingen Reliëf, Rudolphstichting en het Nederlands Jeugd Instituut.

Als onderzoeksvraag werd geformuleerd :

Op welke manier kunnen professionals in de residentiële jeugdzorg en gezinshuizen/pleegzorg professioneel omgaan (waarnemen, reflecteren, handelen) met zingeving behoeften van jongeren?

Hierbij werden de volgende deelvragen geformuleerd:

1. Welke zingeving behoeften hebben jongeren in de residentiële jeugdzorg en gezinshuizen/pleegzorg en hoe uiten ze die?
2. In welke mate beantwoordt de aandacht voor zingeving in de interactie tussen zorgverlener en jongere aan de zingeving behoeften van de jongeren?
3. Wat is een adequaat praktijkmodel voor het professioneel omgaan (waarnemen, reflecteren, handelen) met zingeving behoeften van jongeren in de jeugdzorg?

In dit artikel behandel ik de visie op zingeving (2) die we hebben ontwikkeld, het descriptieve onderzoek naar interactie over zingeving in de praktijk (3), het ontwikkelingsgerichte onderzoek naar hulpmiddelen om zingeving gerichte interactie in de jeugdzorg te bevorderen (4) en ik sluit af met een conclusie (5).

2. EEN VISIE OP ZINGEVING IN DE PRAKTIJK VAN DE JEUGDZORG

Om zingeving in de context van de zorgrelatie in de jeugdzorg te kunnen onderzoeken hebben we een conceptueel raamwerk ontwikkeld waarin we zingeving beschreven als een gelaagd begrip: zingeving omvat hierin alledaagse zingeving (2.1), uiteindelijke of existentiële zingeving (2.2) en levensbeschouwelijke/religieuze zingeving (2.3). Speciale aandacht gaven we aan de speelse identiteitsontwikkeling van jongeren als pedagogisch thema, dat verbonden is met zingeving (2.4) en we gebruikten het begrip ‘speelruimte’ als de handelingsruimte

waarbinnen kansen voor interactie rond zingeving kunnen worden benut (2.5).²

2.1 Zingeving

De volgende definitie van Smaling & Alma (2010, p. 23) hebben we als vertrekpunt genomen:

‘Zingeving is een persoonlijke verhouding tot de wereld waarin het eigen leven geplaatst wordt in een breder kader van samenhangende betekenissen, waarbij doelgerichtheid, waardevolheid, verbondenheid en transcendentie worden beleefd, samen met competentie en erkenning, zodat ook gevoelens van gemotiveerd zijn en welbevinden worden ervaren.’

Deze definitie is met name, maar niet uitsluitend, gericht op existentiële zingeving. Mensen plaatsen hun ervaringen (gevoelens, waarnemingen) in een voor hen bekend en min of meer samenhangend kader en ze ontvangen daardoor als vanzelf betekenis. Door de samenhang kunnen mensen zich op persoonlijke wijze tot die ervaringen verhouden en weten ze er raad mee. Het ‘bredere kader’ overschrijdt de individuele kaders. Het gaat over het hogere, het diepere of het transcendente. Transcendentie verwijst hier naar het overstijgen van het individuele zelf in verbondenheid met een groter, betekenisvol geheel. Transcendentie is wezenlijk voor zingeving aldus Van Dijk (2008, pp. 15-16): ‘Iemand die niet in staat is zichzelf te overstijgen, iemand die in zichzelf opgesloten is, zal geen zin kunnen ervaren, omdat er geen relatie mogelijk is tot iets buiten het zelf. Het zelf is dan niet in staat om de eigen begrensdheid te doorbreken en zich te verbinden met iets of iemand.’

Transcendentie is gericht op datgene wat mensen als waardevol, groter of hoger ervaren, zoals liefde, vriendschap, kunst, wetenschap, idealen en religie. Zingeving raakt aan waarden en draait om de behoefte waardevol te zijn en waardevolle dingen te doen. We hebben de omschrijving van zingeving van Smaling & Alma heel concreet vertaald: er is zingeving in het spel als jongeren gewaardeerd willen worden, behoefte hebben aan erkenning, ervaren dat ze ergens goed (competent) in zijn, verbondenheid beleven met anderen, zich goed voelen en werken vanuit hun innerlijke drive. Zingeving hebben we in ons onderzoek breder opgevat dan existentiële zingeving.

2.2 Alledaagse en uiteindelijke (existentiële) zingeving

Zingeving, het plaatsen van het leven in een groter kader, is in eerste instantie iets alledaags (Ter Borg, 2000), iets dat vaak onbewust en al doende plaatsvindt. Het is eerder zinervaring dan zingeving, eerder passief dan actief. Zo beleven wij zin als we werken, als we sporten, als we eten koken, als we vrijen en als we lol maken met vrienden of vriendinnen. Zingeving is dus niet altijd of alleen maar reflectief, maar ook performatief: mensen ervaren al doende zin.³

In het dagelijkse leven van opstaan, naar school gaan, huiswerk maken, voetballen met vrienden, gamen, verzorgen van huisdieren en tv kijken kunnen jongeren zin ervaren. Dat alledaagse ervaren van zin gaat echter niet altijd vanzelf. Als de *flow* van de alledaagse vanzelfsprekendheid even wordt doorbroken komen existentiële vragen aan het licht. Als een jongere gepest wordt op school, verraden wordt door een vriend/in, niet meer thuis mag wonen, kan hij/zij zichzelf 'grote vragen' stellen. Dit zijn vragen die te maken hebben met de betekenis van ervaringen die buiten het vertrouwde alledaagse kader vallen. Het bezig zijn met antwoorden op die vragen noemen we uiteindelijke zingeving.

Uiteindelijke zingeving betreft het bezig zijn met levensvragen. Jongeren in gezinshuizen en behandelgroepen stellen zichzelf vragen als: 'Waarom woon ik hier en niet thuis?' en 'krijg ik ooit een normale relatie met een partner door mijn jeugdzorgverleden?'. Deze vragen en vooral het zoeken naar antwoorden laten zien dat jongeren in de jeugdzorg bezig zijn om hun eigen weefsel van betekenis te spinnen dat het hen mogelijk moet maken, om te gaan met ingrijpende ervaringen en gebeurtenissen uit hun leven. Hierdoor proberen zij 'hun eigen levensverhaal in een zinvolle samenhang te zien' (Kolen, 2003, p. 14).

2.3 Levensbeschouwing en religie

Levensbeschouwing is een kader voor antwoorden op zingevingsvragen. Het is een breder begrip dan religie. Levensbeschouwingen zijn (uitgewerkte) raamwerken over mens en wereld, verleden en toekomst, goed en kwaad et cetera, die mensen helpen het bestaan begrijpelijk en hanteerbaar te maken.

Bij levensbeschouwing gaat het om 'een cognitieve en vooral reflectieve gerichtheid op het leven' (Mooren, 2010, p. 200). Een levensbeschouwing kan een reeds bestaand zingevingskader zijn, zoals een religie of een filosofie, maar ook een eigen, individueel, persoonlijk zingevingskader (Smaling & Alma, 2010, p. 25-26). Levensbeschouwing is zo beschouwd de overkoepelende term voor tradities die zowel goddelijke als niet-goddelijke elementen bevatten, zoals hindoeïsme, boeddhisme, jodendom, christendom, islam en humanisme, maar ook andere 'ismen' zoals communisme of nationalisme.

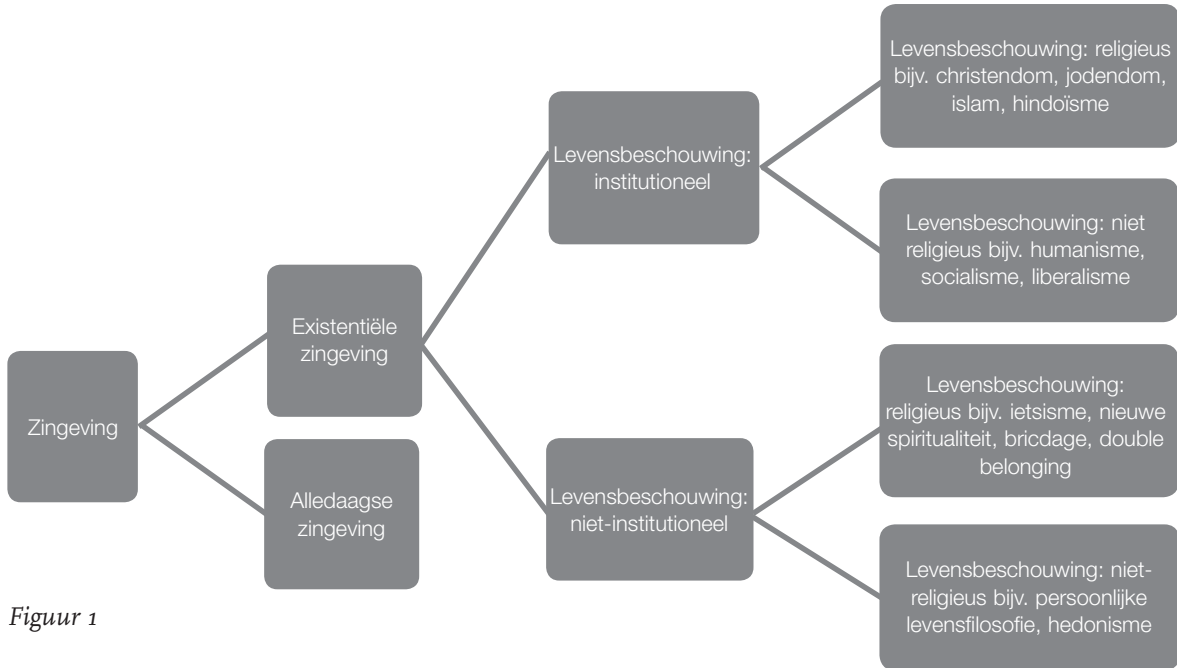
Religie beschouwen we dus als een levensbeschouwelijke vorm van zingeving. Religie biedt met andere levensbeschouwingen antwoorden op uiteindelijke vragen, op levensvragen. Ook biedt een religie rituelen om situaties te kunnen hanteren en te duiden. Religie is volgens Ter Borg (2008, pp. 202-203) 'iets dat de mens helpt (of tracht te helpen) zich te verzoenen met zijn eindigheid, door middel van iets of iemand die boven de alledaagse eindigheid uit lijkt te gaan'. We spreken van religie als mensen bij dat verzoenen iets of iemand 'gebruiken' dat of die boven de menselijke eindigheid verheven lijkt. Dit kan een god zijn, of een bovennatuurlijke macht, of iets anders 'heiligs'. Iets of iemand krijgt een bovenmenselijke status (Ter Borg, 1996, p. 21). Wat voor levensbeschouwing geldt, geldt evenzeer voor religie: mensen maken niet alleen gebruik van bestaande, institutionele vormgeving aan religie, maar construeren ook zelf hun eigen variant van religie, buiten kerk of moskee om (Zondervan, 2008).

In schema ziet de samenhang tussen zingeving, existentiële of uiteindelijke zingeving en levensbeschouwing er uit als in figuur 1 op de volgende pagina (Mulder 2012, p. 35):

Als jongeren in situaties belanden die de dagelijkse alledaagse zingeving doorbreken en geconfronteerd worden met vragen die vanuit transcendente perspectieven benaderd moeten worden, kunnen ze te rade gaan bij levensbeschouwingen of religies.

2.4 Identiteitsontwikkeling als zingevingsthema

Een van de existentiële vragen is de vraag 'wie ben ik?' en juist deze vraag is voor jongeren belangrijk. Jongeren zoeken naar wie ze zijn, in de context van

Figuur 1

hun afkomst (het gezin van herkomst) en werkend aan hun toekomst. Ze vertellen verhalen over wie ze zijn en in dat vertellen construeren ze betekenis. Al vertellend ontdekken ze wie ze zijn. Maar meer nog dan via verhalen vertellen, construeren jongeren hun identiteit online, met *social media*, met muziek en in games. Games bijvoorbeeld openen een ander soort 'ruimte' dan verhalen. Typisch voor verhalen is dat ze bijna altijd *lineair* zijn: ze hebben een begin, een verloop en een einde. Er is sprake van *closure*: het ontstaan van een afgerond, coherent verhaal. In verhalende identiteitsvorming speelt de oriëntatie op *tijd* een hoofdrol. In games is dat totaal anders. Games zijn noodzakelijk *multi-lineair*; de speler moet tussen verschillende opties kunnen kiezen, anders zou het geen spel zijn. In games handelen spelers interactief. Door de multi-lineariteit en interactiviteit is het openhouden van mogelijkheden typerend voor games. Het spel kan altijd opnieuw beginnen en een ander verloop krijgen. Verder bevindt een gamer zich tijdens het spelen altijd in het hier en nu. Daardoor staat niet de oriëntatie op *tijd*, maar op *ruimte* centraal. Men spreekt in dit verband van 'speelse identiteit'. Veel jongeren ontwikkelen dus op speelse wijze hun identiteit in de virtuele wereld van de games (De Mul, 2005).

Het speelse vormgeven van een virtuele identiteit vinden we terug in hoe jongeren omgaan met bijvoorbeeld hun online accounts op Hyves, Facebook, Tumblr enzovoort. Daarin kunnen ze zelf hun identiteit in de virtuele wereld modelleren. Dat het bezig zijn met *social media* gelezen kan worden als identiteitsconstructie, als een performatief antwoord op de vraag 'wie ben ik?', is van belang voor jeugdwerkers en onderzoekers die het omgaan van jongeren met zingeving op het spoor willen komen. Online gedrag heeft overigens soms ook de functie van coping (Dinter, 2007).

2.5 Speelruimte van zin

Interactie tussen jeugdwerkers en jongeren over levensvragen kan alleen succesvol plaatsvinden in een veilige omgeving. In zorgzame interactie schept de zorgverlener voorwaarden zodat een veilige ruimte kan ontstaan waarin zorgverlener en jongere kunnen oefenen in het omgaan met zingevingvragen. Voor de zorgverlener is een speelruimte van zin en betekenis een 'onderzoekruimte' waarin hij zijn creativiteit benut en ruimte creëert om te onderzoeken wat werkt en niet werkt in relatie tot de jongere. Voor de jongere is het een 'leer- en ontwikkelruimte', waarin hij leert om bij zijn eigen kracht te komen en zijn identiteit te ontwikkelen. Vanuit

die eigen kracht leren jongeren bijvoorbeeld betekenisvolle relaties aan te gaan, een vermogen dat vaak beschadigd is.

Analoog aan het begrip transitionele ruimte van Winnicott (Jongsma-Tieleman, 2002) zien we de speelruimte voor zin als een tussenruimte, een tussenruimte tussen de binnenwereld (vol met angsten, tekortkomingen, boosheden, dromen en verlangens) en de buitenwereld, die eisen stelt, die diagnosticeert, die taakafspraken maakt en beperkingen oplegt. Zowel jongeren als volwassenen hebben zo'n overgangsgebied tussen beide werelden nodig om zin te geven en om te gaan met levensvragen. Speelruimtes zijn bewust gecreëerde vormen van communicatie over zin: in gesprek, spel en allerlei vormen van gezamenlijke activiteiten. Verblijven in zo'n speelruimte van zin en betekenis helpt namelijk om een innerlijk beeld van het ideale, van mogelijke werelden te vormen en dat vast te houden, als tegenwicht tegen negatieve ervaringen. In deze ruimte kan het basisvertrouwen in zichzelf en in de wereld worden versterkt.

De speelruimte kent meerdere aspecten. Zowel de zorgverlener als de jongere hebben hun aandeel in het creëren van die ruimte. *It takes two to tango*. Het initiatief een speelruimte te betreden kan van beiden uitgaan. In die speelruimte wordt gecommuniceerd over zin, op alle niveaus (alleen, uiteindelijk, levensbeschouwelijk). De speelruimte biedt ruimte aan transcendentie: jongeren en jeugdzorgwerkers kunnen in deze speelruimte hun eigen referentiekaders, sociale kaders of culturele kaders (tijdelijk) ontstijgen.

De communicatie is niet altijd alleen via woorden over 'betekenissen'. Creativiteit en verbeelding, intuïtie en fijngevoeligheid zijn belangrijk in de speelruimte. Zeker jongeren hebben niet zoveel kant-en-klare woorden of taal om het over hun dromen en verlangens naar hoop en perspectief te hebben. Ze hebben wel symbolische objecten zoals voorwerpen uit het verleden, popsterren, muziek, films of games die iets van hun hoop en verlangen naar perspectief vertegenwoordigen. Die symbolische objecten zijn objecten waaraan jongeren allerlei eigen betekenissen toekennen (Habermas, 1999). In de omgang met deze objecten creëren ze speelruimtes van zin, die ze eventueel kunnen delen met een jeugdzorgwerker.

3. DESCRIPTIEF ONDERZOEK

In het eerste jaar hebben we exploratief empirisch onderzoek verricht. Op basis van het zojuist geschetste theoretisch kader uit dit project hebben twee onderzoekers en negen studenten-onderzoekers op elf locaties veldwerk verricht. Ik schets de opzet (3.1), de wijze van analyse (3.2) en de resultaten van dit descriptieve onderzoek (3.3). Ik sluit dit deel af met een reflectie op het onderzoek (3.4).

3.1 Opzet en instrumenten: exposure, observaties en interviews

Het veldwerk bestond uit drie elementen die elkaar opvolgden: exposure, observaties en interviews. Er zijn per locatie databoeken samengesteld met daarin minimaal twee uitgeschreven exposureverslagen, twee uitgeschreven observatieverslagen en twee uitgeschreven interviews (één met een jongere, één met een jeugdzorgwerker).

3.1.1 Exposure

De exposurefase in het onderzoek is gebaseerd op de presentietheorie (Baart, 2001). Exposure is volgens Baart een voorwaarde is om zo dicht mogelijk bij de leefwereld van de betrokkenen te kunnen komen. In het kader van ons onderzoek gaat het daarbij om het aanwezig zijn van de onderzoeker in het gezin of op de groep en zich bloot stellen aan hetgeen daar plaatsvindt, onvooringsnomen en zonder eigen agenda. Aanwezigheid zonder vooraf gegeven opdracht maakt het de onderzoekers mogelijk de leefwereld van de jongeren en hun begeleiders op zich in te laten werken en zo breed mogelijk alle facetten van de dagelijkse praktijk waar te nemen. Ter voorbereiding op de exposurefase hebben alle onderzoekers een training gehad waarin bewustwording van en reflectie op het eigen referentiekader centraal stond, met als doel om zo onbevangen mogelijk kennis te maken met de leefwereld van de jongeren en hun begeleiders.

3.1.2 Participerende observatie

De observaties werden verricht met behulp van een kijkkader, gebaseerd op het conceptuele raamwerk. De studenten maakten notities over de context (de feiten en omstandigheden van de onderzoekslocaties), en over het kijkkader. Achteraf werden notities geschreven over methodiek (welke keuzes zijn

gemaakt tijdens de observatie), theorie (welke relaties zijn er met het conceptueel kader te leggen) en de eigen ervaring (persoonsreflectie op gedachten en gevoelens).

Een voorbeeld van het kijkkader, onderdeel 'interactie over zingeving' uit *Databoek TS*:

Interactie over zingeving
→ Zijn er interacties over zingeving waarneembaar? → Wie begint deze interactie over zingeving? → Wordt er de tijd genomen voor deze interactie over zingeving? → Met wie vindt de interactie over zingeving plaats? → Wat wordt er gezegd door wie? → Welk gedrag (verbaal/non-verbaal) laat de jongere zien? → Welke symbolen/symbolische objecten of handelingen spelen een rol en op welke wijze? Denk aan: media, populaire cultuur, culturele symbolen? → Wordt de rest van de groep betrokken bij de interactie over zingeving? → Hoe is de interactie over zingeving begonnen?

Een fragment van een ingevuld observatieformulier uit *Databoek TS*:

Zingeving
J. had tijdens de afwas een gesprek met een jongere over hoeveel kansen iemand kreeg om iets fout te doen en het weer te vergeten. J. luisterde voornamelijk en stelde vragen.

3.1.3 Interviews

Als professionals zijn de betreffende gezinshuisouders/pleegouders benaderd voor de interviews, in de instellingen de groepsleiders die beschikbaar waren of de jongere het beste kenden. De jongeren zijn na de observaties gevraagd deel te nemen aan een interview. De selectie van de jongeren is gebaseerd op ervaringen van de student/onderzoekers in de exposure, waarbij leeftijd, bereidheid en kenmerken op het gebied van zingeving (interesse, religiositeit) een rol speelden. Soms verwees een groepsleider naar een jongere als mogelijke kandidaat. Geïnterviewd zijn: 11 jongeren en 12 professionals.

Kenmerken van de jongeren:

- Leeftijd: 12-22 jaar
- 5 jongens, 6 meisjes
- 8 autochtoon-NL, 3 allochtoon-NL

- Zeer problematische thuissituatie; sommigen met gedrags- of persoonlijkheidsproblematiek (LVG/LVB)
- Levensbeschouwing: seculier, christelijk, islamitisch
- Redelijke diversiteit in woonomgevingen (platteland, meer klein-stedelijk)
- 6 uit gezinshuizen/pleegzorg; 5 uit behandelgroepen

De medewerkers varieerden in leeftijd van 25 tot ongeveer 55 jaar, hadden verschillende achtergronden qua opleiding (bij de instellingen vooral SPH en MWD, bij de pleeg/gezinshuisouders van leraaropleiding tot theologie) en hadden werkervaring van 5 tot 20 jaren.

De interviews waren semigestructureerd, dat wil zeggen dat *topics* uit het conceptuele kader waren geformuleerd, met voorbeeldvragen. Onderzoekers hadden ruimte om, afhankelijk van de interviewsituatie, leeftijd van het kind en het verloop van het gesprek, te variëren in interviewvolgorde en formulering van de vragen. Voorbeelden van vragen bij het *topic* 'zin' zijn:

- Op welke momenten voel je je het lekkerst in je vel zitten?
- Wanneer is het voor jou een goede dag?
- Verveel je wel eens? Wanneer? Wat denk je dan? Wat ga je dan doen?
- Maak deze zin eens af: het leven is wel/niet waard om te leven omdat.....
- Welk moment uit je leven zul je nooit meer vergeten?
- Wat is heilig voor jou?
- Maak deze zin eens af: ik voel echt dat ik leef als....?
- Op welke momenten voel je je het meest gelukkig?

3.2 Analyse

De onderzoeksvragen zijn dus allereerst beantwoord per casus. Dat betekent dat we 11 antwoorden hebben per vraag. De resultaten per casus zijn, als het studenten betreft, beoordeeld door de onderzoeksbegeleiders van de opleidingen (MWD, SPH, T&L) en tevens voorgelegd aan de betreffende zorgverleners en begeleiders op de onderzoeklocaties (respondentcontrole). De resultaten

van de twee onderzoekerslocaties zijn gedeeld met het kernteam van vier onderzoekers en voorgelegd aan de professionals op deze twee locaties. Er zijn zo 11 gecontroleerde casusbeschrijvingen ontstaan. Studenten en onderzoekers hebben handmatig met behulp van theorie gestuurd of thematisch labellen de data na preparatie geanalyseerd (zie hiervoor Baarda, De Goede & Teunissen, 2005, p. 300 e.v.).

De 11 beschrijvingen hebben op zich betekenis omdat ze praktijken van zorgverlening op het terrein van zingeving scherp in beeld brengen. Tevens bieden ze mooie portretten van jongeren in hun dagelijkse bezig zijn, hun overtuigingen, hun geworteld zijn in gezinnen, hun verwachtingen.

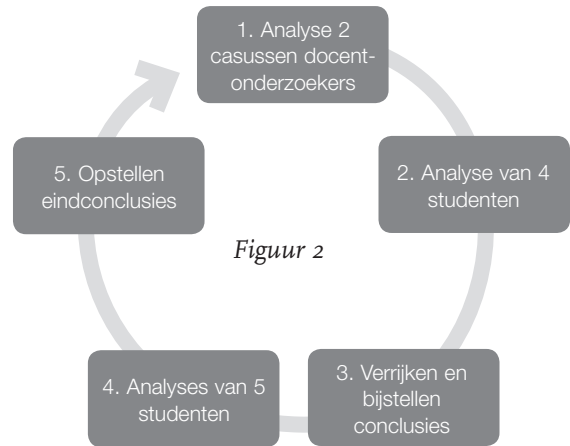
Vervolgens hebben we een vergelijkende analyse toegepast (zie figuur 2). De twee docent-onderzoekers presenteerden de beantwoording van de onderzoeksvragen; vervolgens werden deze vergeleken met vier casussen van student-onderzoekers. De onderzoekers stelden hun conclusies bij en deze werden nogmaals vergeleken, nu met de vijf resterende casussen. De eindconclusies kwamen tot stand via mondelinge en digitale uitwisseling in de gehele onderzoeksgroep (interbeoordelaars-overeenstemming).

3.3 Resultaten

Ik ga achtereenvolgens in op het uiten en beleven van zingeving door jongeren (3.3.1), de behoefte aan ondersteuning (3.3.2) en de mate waarin die zingevingsondersteuning lukt volgens de jongeren en de professionals (3.3.3). Ik geef een paar *highlights*, voor het uitgebreide rapport zie Mulder (2013a). Bij de presentatie neem ik de resultaten van observatieverslagen en van interviews samen.

3.3.1 Uiten en beleven van zingeving

Als het gaat om *alledaagse zingeving* zagen we dat de hoofdbezigheid van jongeren, de dagbesteding, bestaat uit opleiding of werk. Plezier hebben in deze activiteiten is voor hen belangrijk. Erkenning krijgen door dingen goed te kunnen doen, door bijvoorbeeld goede resultaten te halen, draagt bij aan het gevoel van competentie. Ook motivatie en doelgerichtheid spelen bij die dagbesteding een rol: met een opleiding kan aan de gewenste toekomst worden gewerkt. In het uitoefenen van hobby's,

Figuur 2

zoals sporten, kunnen jongeren verbondenheid met anderen ervaren, erkenning vinden voor hun talent en competentie beleven.

Erkenning beleven gebeurt ook in de ontmoetingen in gezin of groep. In een behandelcentrum of kamertrainingscentrum is het kantoor een plek voor ontmoeting tussen jongere en begeleiders; een belangrijke plaats waar ze hun verhaal kwijt kunnen en bijvoorbeeld om hulp of raad kunnen vragen. Toegankelijkheid en laagdrempeligheid zijn hier voor jongeren bepalende factoren, gaven ze aan.

In gezinnen en ook in residentiële *settings* waar een gemeenschappelijke huiskamer (of *chill room*) is, kan daar verbondenheid beleefd worden in het elkaar zien. Samen hangen, stoeien, lachen, gamen, tafelspelletjes doen of tv kijken geeft mogelijkheden tot het beleven van samen zijn. In het stoeien en spelen kunnen ze ook iets van competitie en dus van competentie ervaren.

Op de eigen kamer van de jongere vinden we de persoonlijke spullen, die vaak verbonden zijn met herinneringen aan het oorspronkelijke gezin (foto's). Deze geven hun de mogelijkheid zich verbonden te voelen met hen bij wie ze nu niet zijn. Ook zijn er de spullen die herinneren aan belangrijke gebeurtenissen. Posters tonen helden, tekeningen drukken aspecten van het leven uit zoals het beleefd wordt. Ook knuffels spreken een eigen taal en laten bijvoorbeeld in het geval van een van de geïnterviewden soms iets zien van een zachte (tegen)wereld.

Meerdere malen was het hebben en/of het verzorgen van dieren te duiden als een zingevings-

bron voor jongeren. Dieren accepteren de jongere zonder oordeel of zonder het stellen van eisen en vertrouwen zich toe aan de jongere omdat ze afhankelijk zijn van zorg.

We zien bij het computeren verschillende manieren van zinbeleving. Allereerst zien we dat een jongere het fijn vindt zich even terug te trekken door achter pc of laptop te gaan zitten. Het leven in een gezin of groep doet steeds een appel op de aandacht en energie van jongeren. Daarnaast zien we dat computeren ook een instrument is om met anderen contact te hebben via games, *social media* als Facebook en Hyves. De jongeren beleeft verbondenheid via de virtuele wereld. Ten slotte zien we bij het computeren ook de mogelijkheid om in bijvoorbeeld games, een virtuele wereld te ontwerpen, een mogelijke of verhoopte wereld. Hierin kan identiteitsexpressie en rol spelen. In zelfpositionering en virtuele identiteitsconstructie toont de jongere zichzelf en ontwikkelt hij zichzelf.

Het kunnen luisteren naar muziek, via computer, mp3-speler, telefoon of iPod brengt jongeren bij zichzelf, geeft ze de ruimte zich af te zonderen van de omringende wereld en draagt zo bij aan het welbevinden van de jongere. Muziek heeft ook een transcenderende functie als deze aanleiding geeft tot mijmeren, reflecteren, het terugbrengen van herinneringen zoals sommigen aangaven. Muziek, ten slotte, kan ook emoties reguleren: jongeren maken voor bepaalde stemmingen playlists, zo zagen we.

Jongeren geven vervolgens aan zichzelf betekenis in de manier waarop zij zicht uiten via hun uiterlijk: in kleding, verzorging, make up, piercings, tattoos, kapsels, sieraden, laten ze zien hoe ze gezien willen worden. Enerzijds drukken zij hierin soms verbondenheid met een groep of subcultuur uit (emo), anderzijds vragen zij daarin erkenning voor hun eigenheid. Zo identificeerde een van de jongeren zich met Lisbeth Salander uit de filmversie van de *Millenniumtrilogie*, met bijbehorend kapsel en make up.

Dan kijk ik nu naar de *uiteindelijke zingeving*. Het bezig zijn met existentiële vragen is niet altijd zichtbaar aan de buitenkant, maar kan indien mogelijk door zorgverleners op enige moment wel gethematiseerd worden. In het empirisch materiaal komt hierover een gemengd beeld naar voren.

Op sommige locaties zien we dat het stellen van uiteindelijke vragen door jongeren wel gebeurt, maar dan voor zichzelf in hun eigen privéwereld en niet in contact met begeleiders, pleeg/gezins-huisouders. Op andere locaties is er wel gesprek over en wordt het initiatief door de jongere of door de zorgverlener genomen. Juist wanneer zaken fout lopen, bij crises, teleurstellingen, ruzies, overlijden van familie of bekenden en dergelijke worden deze vragen opgeroepen. Gesprekken over goed en kwaad vinden plaats aan tafel bij de maaltijd of na het samen kijken naar een aflevering van een soapserie. Ook worden jongeren even apart genomen bijvoorbeeld in het kantoor, of uitgenodigd voor een kleine wandeling, of om samen buiten een sigaretje te roken. Dan wordt in een meer intieme sfeer het onderwerp besproken.

Het thema *identiteit* is belangrijk gebleken. Het leven van de jongere in verschillende werelden die de identiteit mee vormen, is een ingrijpend existentieel: de wereld van thuis versus de wereld in het (pleeg)gezin/de groep. Komt de jongere daarbij ook nog uit een andere cultuur dan de Nederlandse, dan is het nog complexer omdat er een ander spanningsveld aan wordt toegevoegd: de wereld van andere culturele en religieuze gebruiken en opvattingen versus de wereld van nu, waarin je je weg zoekt. Het betekent ook vaak: de wereld van het oorspronkelijke gezin versus de wereld van nu. De vraag 'wie ben ik?' speelt een belangrijke rol in allerlei vormen van gedrag. In de interactie met de zorgverlener komt het aan bod in het gesprek over de keuzes die een jongere wil maken in het alledaagse (goed en kwaad, regels) en meer expliciet als het gaat om de toekomst (ik wil niet zo als mijn (biologische) vader zijn, gezien willen worden, maar niet 'anders' willen zijn). Er is veel interesse voor de eigen herkomst, de *roots*. Aan erkenning blijkt sterke behoefte te zijn. Zo viel bijvoorbeeld op dat een jongere bij het eerste bezoek van een studente binnen vijf minuten de foto's tevoorschijn haalde van zijn oorspronkelijke gezin.

Als het gaat om *levensbeschouwing en religie* geven enkele jongeren expliciet aan religieus te zijn en te behoren tot een godsdienst (christendom, islam). Hierbij was de band met het oorspronkelijke gezin of de oorspronkelijke familie waarbinnen men was opgegroeid een belangrijke motiverende factor. In

de godsdienst ervaren deze jongeren erkenning en verbondenheid, dit laatste doordat er jeugdgroepen zijn waarin ze zich bewegen en andere jongeren ontmoeten. Ook vinden ze rust in de kerk of in de gebruiken van de islam, waardoor ze zich ook verbonden kunnen weten met hun familie. Het persoonlijk contact met God/Allah door het gebed en door het lezen van Bijbel of Koran geeft hun het gevoel gezien te worden.

In de gezinnen en op de groep is er ruimte voor gebed en kerkgang en ook voor het zich houden aan voorschriften als halal eten. Soms is die ruimte er echter niet omdat dit als te lastig door gezinshuisouders wordt ervaren, bijvoorbeeld het zich houden aan hindoeïstische dieetvoorschriften.

Soms geven jongeren aan het prettig te vinden dat er voor hen gebeden wordt door de zorgverlener. Een jongere geeft aan kaarsen te branden in de kerk. Buiten religie om zien we jongeren ook levensbeschouwelijke informatie ontleen aan internet, soapseries en boeken.

3.3.2 De behoefte aan ondersteuning bij zingeving
Jongeren in de jeugdzorg hebben de ervaring dat de wereld, de ouders of verzorgers, niet betrouwbaar kunnen zijn. Dit blijkt uit de verhalen die ze hebben verteld. Rust, structuur en een warme, liefdevolle, steunende omgeving zijn randvoorwaarden die beleving van alledaagse zin voor hen mogelijk maken. Jongeren geven verder aan behoefte te hebben aan een zorgverlener met een open en niet veroordelende houding. In zo'n houding is er ruimte voor erkenning, ook in vormen van negatief of destructief gedrag. Ook verwachten ze van een zorgverlener die zij/hij beschikbaar is en echte aandacht geeft. Dan ontstaat er ruimte voor het kunnen vertellen van het (levens)verhaal.

Jongeren vinden het prettig wanneer de zorgverlener ziet dat er iets aan de hand is met hen en dat dit serieus genomen wordt en er niet een 'makkelijke oplossing' wordt gegeven. Gezien worden in wat er op existentieel niveau aan de hand is geeft de jongere de erkenning die nodig is. Hierbij gaat het om aansluiten in de diepte: men wil graag dat er echt aangesloten wordt bij waar hij of zij mee bezig is, dat er zorgvuldig geluisterd wordt.

Er is tevens behoefte aan langdurige relaties met (zo weinig mogelijk) zorgverleners.

Ook is er behoefte de band met de biologische familie te kunnen onderhouden en dat betekent dat jongeren ondersteund willen worden in deze dubbele loyaliteit (biologische gezin/pleeggezin of groep).

Jongeren vragen soms ruimte voor en ondersteuning bij het zich ook in religieus opzicht kunnen uiten en ontwikkelen (ingroeien in islam, kiezen van een kerk).⁴

Jongeren hebben ten slotte behoefte aan erkenning en het beleven van competentie door complimenten te ontvangen van zorgverleners.

3.3.3 Interactie over zingeving

De primaire bijdrage aan de mogelijkheid zin te ervaren in het *alledaagse leven* is volgens de jeugdzorgwerkers het creëren van een min of meer veilige wereld waarbinnen de jongere zich kan ontwikkelen. Binnen die basisvoorwaarden ontstaat er ruimte voor de jongere om te ontspannen, zichzelf te zijn, zijn verleden onder ogen te zien en zich te richten op de toekomst. In een veilige ruimte is plaats voor erkenning, verbondenheid en kan een stap naar verantwoordelijkheid en zelfontplooiing worden gezet.⁵ Door jongeren te bevestigen in wie ze zijn en in wat ze kunnen, ondersteunen de zorgverleners de jongeren in het ontwikkelen van zelfvertrouwen. Erkenning in en de ervaring van competent zijn vinden dan plaats. Dit zien we in het schenken van complimenten over een prestatie (cijfer halen, trekker rijden) of over een bijzonder talent dat een jongere heeft (goed met kleine kinderen kunnen omgaan).

Zorgverleners proberen verder aandachtig beschikbaar te zijn, aan te sluiten bij waar de jongere mee bezig is en te signaleren of er dingen zijn waar jongeren mee zitten.

Zorgverleners creëren relaties en verbondenheid met de jongere door samen met hen dingen te ondernemen (boodschappen doen, koken, naar een film kijken, een activiteit buitenshuis ondernemen, karweitjes doen, dieren verzorgen). Jongeren ervaren zichzelf dan als waardevol: ze zijn het waard om samen iets mee te doen.

Door jongeren positief te stimuleren of te belonen helpen de zorgverleners jongeren gemotiveerd te blijven voor taken, school, werk, behandeldoelen en zo meer. Het positief beleven van doelgericht-

heid kan daarbij een effect zijn. Door jongeren geleidelijk aan steeds meer verantwoordelijkheden en privileges te geven werken zorgverleners aan het gevoel van competentie en erkennen ze de jongere in zijn of haar ontwikkeling. Door actief aanwezig te zijn op koffie/thee/eetmomenten geven medewerkers jongeren het gevoel er te mogen zijn, dragen ze bij aan gezelligheid en huiselijkheid en het welbevinden van de jongere.

In het zorgproces hebben we geen structurele aandacht voor alledaagse (of uiteindelijke) zingeving kunnen vinden. Wel is er uiteraard bij de intake aandacht voor de levensbeschouwelijke of religieuze achtergrond van de jongere. In behandelplannen ontbreekt dit aandachtspunt of perspectief.

Wat betreft interactie over *uiteindelijke zingeving* is er een gemengd beeld dat nogal verschilt per onderzochte locatie. Op sommige plekken hebben we niet kunnen waarnemen dat levensvragen van jongeren een aandachtspunt zijn. Soms wordt door medewerkers aangegeven dat jongeren hier niet mee bezig zijn of dat dit bezig zijn voor hen verborgen of verhuld is. Op andere locaties wordt expliciet en welbewust in gesprek gegaan met jongeren over uiteindelijke vragen, dan wel wordt de mogelijkheid tot gesprek gecreëerd (rust, stilte, een wandeling maken, een jongere meenemen in de auto). Dit heeft, zo zeggen medewerkers, niet alleen morele opvoeding ten doel, maar kan daarnaast bijdragen aan de bewustwording van de jongere over hoe hij of zij in het leven staat en wat hij met zijn leven wil.

Als zaken anders lopen dan normaal, bij crises, dood en andere ingrijpende situaties zien we professionals eveneens wel in gesprek gaan over uiteindelijke zingeving. Ze zijn blijkbaar sensitief voor het gegeven dat juist in zulke situaties de vraag naar zin wordt geactiveerd. De relatie met de biologische ouders is vaak een onderwerp van gesprek.

Als het gaat om *levensbeschouwing en religie* kan het volgende worden gezegd. Op sommige locaties (steeds zijn dat gezinnen) wordt gewerkt vanuit een religieus of spiritueel kader. Jongeren worden geacht mee te doen (bijvoorbeeld met gebed, Bijbel-lezing, bespreken van tarotkaarten) of hun wordt gevraagd hier althans respect voor op te brengen.

De aankleding van het huis toont soms iets van de levensovertuiging van de zorgverleners: kruisbeelden, Boeddhabeelden, religieuze literatuur en dergelijke confronteren de jongeren met bronnen voor zingeving. Soms is die confrontatie aanleiding tot gesprek. Sommige pleeg/gezinshuisouders entameren dat gesprek ook bewust vanuit hun verlangen opvattingen en waarden over te dragen vanuit hun eigen levensovertuiging.

Op alle onderzochte locaties wordt de vrijheid van eigen keuze van de jongere ten aanzien van religie voorgestaan. Er wordt echter op verschillende wijzen mee omgegaan. Dit komt met name aan het licht als jongeren een andere religie dan de ouders kiezen of zouden willen kiezen: we zien houdingen van passief steunen tot tolereren. Soms zien we ook een keuzevrijheid die weliswaar met de mond wordt beleden maar in de praktijk toch wordt betwist. We zien niet dat zorgverleners het belijden van een voor hen vreemde religie bevorderen bij de jongere. Hoe *succesvol* is de interactie over zingeving vanuit het perspectief van de jongere? Het beeld heeft verschillende kleuren.

Jongeren geven aan het prettig te vinden wanneer ze een goed gesprek met de zorgverlener kunnen voeren. Ze beleven dan verbondenheid en erkenning. Jongeren geven ook aan het prettig te vinden als er alledaagse veiligheid en geborgenheid is. Dit verhoogt hun welbevinden. Jongeren voelen zich erkend en gesteund als de zorgverlener weet aan te sluiten bij waar hij of zij mee bezig is. Soms wordt dan in creativiteit iets bedacht waardoor de jongere zich gekend voelt (bijvoorbeeld een stilteplekje creëren voor een overleden paard). Dit aansluiten is voor de jongere succesvol als ook de emotie gepeild wordt en er open op wordt gereageerd. Aansluiten gebeurt echter niet altijd op die wijze. Soms heeft de zorgverlener een andere opvatting over het uiten van verdriet, bijvoorbeeld, 'je moet dat afsluiten' terwijl de jongere het verdriet wil uiten en troost nodig heeft. Jongeren voelen zich niet serieus genomen als expliciete steun aan hun religieuze ontwikkeling wordt onthouden (christelijk, islamitisch, hindoeïstisch). Jongeren ervaren dat de zorgverlener soms te weinig ruimte heeft om het levensverhaal te beluisteren, maar vooral oplossingsgericht bezig is. Het aansluiten bij de jongere wordt evenmin niet ervaren als er

regels zijn die voor de jongere onlogisch zijn of niet realistisch, regels over computergebruik bijvoorbeeld.

We kijken ten slotte naar *belemmerende en bevorderende factoren* voor gelukke interactie over zingeving.

Een eerste belemmerende factor is de zuigkracht van het praktische handelen: er moet veel geregeld worden op een groep of in een gezin. Afhankelijk van de grootte van het gezin, de problematiek van de jongeren en wat zich actueel voordoet zal er meer of minder ruimte zijn voor het in alle rust richten van de aandacht op de vraag 'hoe gaat het met je?'

Een tweede belemmerende factor is onbekendheid met het begrip zingeving zoals we dat in dit project hebben gedefinieerd en uitgewerkt. Vaak wordt onwillekeurig gedacht aan levensbeschouwing, religie of levensvragen.

Een derde belemmerende factor is ontoereikende sensibiliteit voor het ontdekken van zingevingaspecten in het alledaagse leven en de van de gelaagdheid in zingeving. Dat alledaagse opmerkingen of belevingen diepere vragen kunnen verraden is niet voor iedereen evident noch te hanteren. Door het achterwege blijven van het innemen van een zingevingsperspectief in de waarneming blijven ook kansen liggen om te komen tot interactie over uiteindelijke zingeving niet gebruikt. De verstoring van de alledaagse zinervaring leidt immers tot het stellen van existentiële vragen.

Een volgende belemmerende factor is dat de professional zich niet bewust is van de rol die eigen biografie in levensbeschouwelijk opzicht speelt in het dagelijks handelen. Zo kan aversie tegen de kerk, opgedaan in het eigen leven, doorwerken in het omgaan met een jongere die op zoek is naar een passende kerk. Deze relatie tussen biografie en handelen is in verschillende casussen op onderscheiden manieren aan de orde. Enerzijds worden jongeren soms afgehouden van hun keuzes, anderzijds worden ze soms in verkondigende zin benaderd waardoor de eigen keuzevrijheid beperkt blijft. In psychologische zin zou je wellicht kunnen zeggen dat hier steeds sprake is van tegenoverdracht die niet herkend wordt. Gebondenheid aan methoden en routines kan eveneens een open blik voor zingevingaspecten belemmeren.

Overdracht van eigen normen en waarden op zo'n wijze dat jongeren geen ruimte meer voelen om eigen keuzes te maken is een belemmerende factor. De overdracht gebeurt impliciet ('als jouw vrouw later lekker voor jou staat te koken') of expliciet ('dit en dat moet je doen want..').

Het uitdragen van dubbele boodschappen die inconsistentie verraden in de wijze waarop professionals levensbeschouwing hanteren is evenmin bevorderend: 'We staan open voor alle religies maar passen ons in huis niet aan', of: 'Je mag best moslim zijn, maar het christendom is de ware godsdienst.'

Veel wisselingen in de groep bemoeilijken daarnaast zingerichte interactie. Er gaat tijd overheen om jongeren te leren kennen in wie ze zijn geven de professionals aan. Bij kort verblijf en meerdere plaatsingen achtereen is er niet de rust en duur voor het opbouwen van de kwaliteit van relatie die hiervoor nodig is. Ten slotte is het belemmerend dat de behandeling en begeleiding wel de jongere kan veranderen, maar niet het systeem waaruit hij voortkomt en mee verbonden blijft. Helende vormen van bejegening kunnen gauw weer onderuit gehaald worden wanneer de jongere weer intensiever contact heeft met ouders. De reikwijdte van de op zingeving gericht interactie is maar beperkt, soms in tijd, soms in effectiviteit door het systeem.

Bevorderend voor op zingeving gericht interactie is kennis over en sensibiliteit voor zingevingaspecten, met name ook in het alledaagse leven en werken (het gewone leven). De vaardigheid om gesprekken te kunnen voeren met jongeren waarin aangesloten wordt bij hun emotie en taal is eveneens bevorderend. Gelegenheid en faciliteiten om met jongeren dingen te gaan doen anders dan het minimaal noodzakelijke helpt ook: handelingsruimte biedt kansen tot het creëren van speelruimte. Rust in jezelf als medewerker biedt ruimte voor reflectie. Tijd om tot jezelf te komen in een beroep waar veel hectiek aanwezig is, is nodig, geeft iemand aan. Intervisie op dit aspect van werken helpt zeggen de zorgverleners. Zelfkennis over de eigen drijfveren, wordingsgeschiedenis en de doorwerking daarvan in de interactie omtrent zingeving helpt bij het onderkennen van eigen reactiepatronen.

Ten slotte zou scholing een bevorderende factor kunnen zijn. Enkele professionals geven aan dat zij aan scholing behoefte hebben. Om goed te kunnen aansluiten bij de jongere heeft de professional kennis nodig van de stoornissen die bij jongeren kunnen voorkomen en die hun vermogen tot zinervaring kunnen beïnvloeden, zoals autisme. Vaardigheden zijn nodig om deze te kunnen hanteren. Moeilijkheden met hechting vanwege vroege trauma's zijn meerdere keren gesignaleerd in de data en hechtingsstoornissen beïnvloeden het vermogen tot vertrouwen, wat weer een voorwaarde is voor het kunnen beleven van zin.

3.4 *Reflecties op het descriptieve onderzoek*

Terugblikkend kijk ik naar de werkzaamheid van het kijkkader (3.4.1) en de kwaliteit en betekenis van de data (3.4.2).

3.4.1 *Ervaringen met het begrippenkader*

Tijdens de uitvoering van het descriptieve deel van het onderzoek kwam een aantal zaken aan het licht bij de toepassing van het ontwikkelde begrippenkader zingeving/ alledaagse zingeving/ uiteindelijke zingeving/ levensbeschouwing/ religie/ identiteitsontwikkeling/ speelruimte van zin.

Alledaagse zingeving bleek moeilijk 'zichtbaar' te worden en de operationalisering werd door de studenten die voor ons onderzoek verrichtten als lastig ervaren. Zaken die wij als onderzoekers wel in de empirische gegevens zagen werden soms door hen over het hoofd gezien. In de woorden van een student: 'Ik vond het leuk om te observeren maar ook moeilijk om de sleutelmomenten en de speelruimte-momenten er uit te halen' (observatieverslag student).

Wat hier, in mijn ogen, aan ten grondslag ligt, is dat het concept 'alledaagse zingeving' vaak 'van-zelfsprekende' handelingen en ervaringen doet oplichten, die eveneens gezien kunnen worden als gezonde psychologische of pedagogische ondersteuning. Denk aan verantwoordelijkheid geven, complimenten geven, leren doelen te stellen, dingen samen doen, de relatie met de biologische ouders stimuleren: deze worden vaak niet door studenten - en ook niet door professionals bleek - als zingevende activiteiten herkend terwijl de definitie van Smaling & Alma daartoe wel uitnodigt.

De begrippen identiteit en identiteitsontwikkeling zijn in de observaties belangrijk gebleken. De ludieke of speelse identiteit is echter niet steeds door studenten waargenomen. Het gamen werd bijvoorbeeld niet door hen als een vorm van zingevingsgedrag gesignaleerd, terwijl dit volgens de theorie wel een dergelijke functie kan hebben. Ook voorbeeldfiguren/identificatiefiguren uit soaps werden niet steeds in die rol herkend.

Het begrip speelruimte was ten slotte voor studenten gemakkelijker te hanteren dan het begrip transitionele ruimte. Daarmee werden krachtige voorbeelden opgedolven.

Al met al concludeer ik dat het begrippenkader handvatten geeft om in de alledaagse praktijk van de jeugdzorg zingeving waar te nemen, maar dat tevens training en uitwisseling nodig is om met een geoefend oog naar de praktijk te kijken, vooral met het oog op het ontdekken of duiden van alledaagse zingeving.

3.4.2 *Kwaliteit en betekenis van de data*

De studenten hebben volgens de standaarden van hun opleiding het empirisch onderzoek uitgevoerd. Als wetenschappelijk opgeleide onderzoekers vonden we hun conclusies niet altijd voldoende gefundeerd. Op sommige punten zagen we meer of andere dingen. Door als onderzoekers voorafgaand aan de vergelijkende analyse nogmaals alle dossiers door te nemen hebben we de betrouwbaarheid enigszins kunnen verhogen. Als er meer tijd was geweest, was er echter nog meer winst te behalen geweest. Tegelijk blijft het gegeven dat je het met de data moet doen die op tafel liggen. De inzet van hbo-bachelorstudenten in dit soort onderzoeksprojecten blijft nuttig in verband met het kunnen verzamelen van grote hoeveelheden data, maar heeft wel gevolgen voor het resultaat, omdat deze studenten nu eenmaal niet tot onderzoekers zijn opgeleid.

Wat zeggen de gegevens desondanks? De gegevens laten soms tot in detail zien hoe zingeving aan het licht treedt of kan treden en hoe professionals aan kunnen sluiten op de zingevingsbehoefte van jongeren. Ze leggen vragen bloot over levensbeschouwelijke opvoeding en de waarden die professionals hanteren.

We claimen uiteraard geen representativiteit

voor de hele doelgroep van jongeren en professionals in de residentiële en/of pleeg- of gezins-huiszorg. De gebruikte kwalitatieve onderzoeksmethode laat generalisering buiten de gebruikte cases niet toe. Herhalingsonderzoek, ook binnen andere typen van jeugdzorg, zoals de justitiële, zal moeten aantonen of het hier getoonde metaperspectief hout snijdt.

4. ONTWIKKELINGSGERICHT ONDERZOEK

In het tweede projectjaar van Zin in Jeugdzorg hebben twee Professionele Leergemeenschappen, bestaande uit onderzoekers en professionals uit de jeugdzorg, gewerkt aan instrumenten die helpen bij het bevorderen van op zingevinggerichte interactie. Ik laat de opzet en werkwijze zien (4.1), presenteren enkele opbrengsten (4.2) en reflecteer op het onderzoek (4.3).

4.1 Opzet en werkwijze van Professionele Leergemeenschappen

De Professionele Leergemeenschappen (PLG's) werden opgezet vanuit het gedachtegoed van Wenger (1998). Het leren van de professional zien we als een sociaal proces dat zich voltrekt binnen de concrete context van de jeugdzorginstelling.

In de PLG's werken onderzoekers en professionals onder begeleiding van een lector samen aan de analyse van de praktijk, de relevantie van nieuwe theorie, het ontwerpen en evalueren van nieuwe praktijken en het communiceren van de opbrengsten van dit proces. Zo komen twee niveaus van praktijken samen in het werk van de PLG: de praktijk van zorgverlening en de praktijk van reflectie, ontwerp, uitproberen en evaluatie (Kemmis & McTaggart, 2005). Kennisproductie en praktijkverbetering gaan hand in hand. De PLG's bestonden uit een groep van zes pleeg- en gezinshuisouders met twee begeleiders en een groep van vijf jeugdzorgwerkers uit de residentiële jeugdzorg met twee begeleiders. Het oogmerk van de PLG's was het samen ontwikkelen van instrumenten en methodieken die behulpzaam zijn bij het bevorderen van werken vanuit zingeving. De hulpmiddelen betreffen bewustwording van kansen voor zingeving in relatie tot de jongere, maar ook bewustwording van de eigen zingevingsspositie van de jeugdzorgwerker en de invloed ervan op het professionele handelen.

Mogelijke methodieken en instrumenten zijn in de PLG's ingebracht en vervolgens in de praktijk getest op bruikbaarheid. Ook werden ze aan collega's van de deelnemers voorgelegd om er mee te experimenteren. De opgedane ervaringen met de hulpmiddelen werden gedeeld en verbetervoorstellen werden door de begeleiders verwerkt. Er waren in totaal zes bijeenkomsten, strak methodisch gestuurd via doelstellingen en evaluaties. In de laatste bijeenkomst kwamen beide groepen samen om resultaten en inzichten uit te wisselen en het proces te evalueren.

4.2 Resultaten

Alle resultaten (waarnemingsmodellen, waarnemings- en reflectie-instrumenten en diverse werkvormen) zijn opgenomen in een praktijkboek (Mulder, 2013b). Kernwoorden bij dit ontwikkelingsproces waren *leren waarnemen* en *leren reflecteren*: waarnemen, omdat uit het descriptieve onderzoek naar voren kwam dat de betekenislaag van alledaagse zingeving onvoldoende werd onderkend en gehanteerd door de professionals en zij zelf ook aangaven scholingsbehoefte te hebben op dit thema; reflecteren, vanwege de samenhang tussen biografische ontwikkeling van de jeugdzorgwerker op levensbeschouwelijk terrein en zijn subjectieve pedagogische visie en handelen rond zingeving.

Voor het bewuster leren waarnemen van alledaagse zingeving, die verbonden is met de uiteindelijke zingeving, hebben we een lijst met hulpmiddelen (*triggers*) ontworpen en in de praktijk uitgetest. Woorden als 'kamer', 'uiterlijk', 'symbolische voorwerpen', 'playlist', maar ook woorden als 'schaamte', 'verliefdheid' en 'dromen' dienden als *reminder* voor mogelijke speelruimte voor zin. De medewerkers lazen een of meerdere woorden voorafgaand aan het werk door en droegen deze met zich mee door de werkdag heen. Dit ogenschijnlijk eenvoudige hulpmiddel werkte bijzonder effectief. Door de werkelijkheid te *reframen* met behulp van *triggers* die naar zingeving wijzen, ontdekte men de meervoudige gelaagdheid van de alledaagse werkelijkheid en zag men veel meer kansen voor verdiepende communicatie over zingeving. De lijst met *triggers* is daarom niet alleen in het praktijkboek opgenomen, maar ook omgewerkt tot een app voor de smartphone of tablet, 'ZinZien' genaamd.

De app biedt de hulpwoorden, een reflectievraag, een korte uitleg en een filmpje, songtekst, link naar een website met meer informatie enzovoort. Ook biedt de app ZinZien de mogelijkheid ervaringen met triggers op te slaan en te communiceren met anderen.⁶

Voor het reflecteren op de invloed van de eigen levensloop op het professionele handelen hebben we in twee varianten een opdracht voor het maken van een levografie (levensbeschouwelijke biografie) ontwikkeld en uitgetest. In de opdracht verzamelt de jeugdzorgwerker informatie over zichzelf met betrekking tot het thema zingeving, geeft hij hier expressie aan in de vorm van tekst of beeld en deelt hij deze met collega's. Het werken met de levografie was voor de deelnemers aan de Professionele Leergemeenschap een intense ervaring omdat ze soms voor het eerst hun levensverhaal deelden met collega's. Zingeving raakt aan eigen kwetsbaarheid. Tegelijkertijd vonden de deelnemers het zeer waardevol en inzicht gevend in relatie tot hun pedagogische handelen.

4.3 Reflectie op het ontwikkelingsgerichte onderzoek

Werken in PLG's bleek vruchtbaar en tegelijk intensief. Een goed resultaat hangt af van de tijdsinvestering die jeugdzorgwerkers, met vaak volle agenda's en met altijd crises die op de loer liggen, kunnen plegen. Dit geldt niet alleen voor de bijeenkomsten zelf, maar ook voor het uitvoeren van opdrachten tussen de bijeenkomsten in. Strakke aansturing via doelstellingen en monitoring daarvan bleek bij te dragen aan goede resultaten.

Het werken was vruchtbaar omdat de professionals, ten aanzien van diverse resultaten uit het descriptieve onderdeel van het onderzoek, verdieping konden aanbrengen of nuanceren bepleiten. Ook gaf het werken met deze groepen didactische inzichten met betrekking tot de introductie van biografisch werken in een groep. Deze nuances, verdiepingen en didactische inzichten hebben we meegenomen in het praktijkboek *Deuren openen naar zin in jeugdzorg* (Mulder, 2013b). Dat het werken in de PLG's de professionals zelf heeft gevormd blijkt uit de volgende resultaten van de vragenlijst die ter evaluatie anoniem werd ingevuld.⁷

Item	Instemming met het item (n=11)
Ik begrijp wat verstaan wordt onder alledaagse zingeving, verdiepende zingeving, expliciete en impliciete religieuze zingeving.	5 x 'in behoorlijke mate' 6 x 'helemaal'
Ik kan van al de genoemde begrippen voorbeelden geven met behulp van casussen uit mijn beroepspraktijk.	2 x 'in beperkte mate' 5 x 'in behoorlijke mate' 4 x 'helemaal'
Ik weet vanuit mijn eigen levografie waar mijn sterke punten liggen, als het gaat over zingeving in de jeugdzorg.	8 x 'in behoorlijke mate' 3 x 'helemaal'

De professionals oordeelden positief over het werken in de PLG's en over de opbrengsten. Ten aanzien van de genoemde instrumenten (levografie en triggerlijst) reageerden ze als volgt:

Item	Instemming met het item (n=11)
Ik kan goed met de triggerlijst, zoals die er nu ligt, uit de voeten.	2 x 'in beperkte mate' 7 x 'in behoorlijke mate' 2 x 'helemaal'
Ik vind de levografie, zoals die er nu ligt, een zinvol instrument voor alle werkers in de jeugdzorg.	3 x 'in beperkte mate' 5 x 'in behoorlijke mate' 3 x 'helemaal'

De deelnemers toonden wel hun twijfels over de noodzaak van het gebruik van een telefoonapp. Deze was echter nog niet gereed ten tijde van het onderzoek. Evaluatieonderzoek in 2014/2015 zal moeten uitwijzen of de app ZinZien effectief is en hoe deze optimaal kan worden ingezet bij het bevorderen van op zingeving gerichte interactie.

5. BESLUIT

Het onderzoeksproject begon met de vraag: *Op welke manier kunnen professionals in de residentiële jeugdzorg en gezinshuizen/pleegzorg professioneel omgaan (waarnemen, reflecteren, handelen) met zingevingsbehoeften van jongeren?* We kunnen nu tot een voorlopig antwoord komen. Professionals kunnen speelruimten van zin creëren door zich bewust te

worden van zingevingdimensies in het alledaagse omgaan met jongeren en van zingevingsvragen die jongeren bezig houden. Door bewuste communicatie (in gesprek en allerlei vormen van handelen) over deze zingevingaspecten van het leven kunnen zij jongeren ondersteunen. Voor deze communicatie gelden een aantal bevorderende en belemmerende factoren. Het gelaagde model van zingeving dat we hebben ontworpen is effectief, maar toe-eigening daarvan vergt wel instructie en oefening. De ontworpen hulpmiddelen (levografie en *triggerlijst*) lijken goede hulpmiddelen bij de professionalisering van jeugdzorgwerkers. Vervolgonderzoek moet uitwijzen of deze voorlopige conclusies overeind blijven.

NOTEN

¹ Zie www.zininjeugdzorg.nl.

² Zingeving hebben we gepositioneerd in een zorgethische benadering, aansluitend bij Van Heijst en anderen. Zie hiervoor het artikel Integrating an Existential Perspective in Youth Care: A Care Ethical Argument (Zondervan & Olthuis 2014).

³ De vraag of performatieve zingeving omschreven kan worden als 'het plaatsen van het eigen leven in een breder kader' staat voor ons nog open. 'Plaatsen' wijst in de richting van bewust handelen en daarmee op een cognitieve of evaluatieve activiteit. Zinervaring opdoen, al doende, lijkt hier minder goed in te passen. Desalniettemin leggen Smaling & Alma (2010) veel nadruk op affectieve aspecten van zingeving.

⁴ Duidelijk voorbeeld hiervan is het Manifest Geloof, dat door jongeren uit Gelderland en Overijssel in november 2012 werd opgesteld onder verwijzing naar het Internationale Verdrag voor de Rechten van het Kind, artikel 14. Ze pleiten voor ruimte om hun eigen godsdienst te beleven en voor kennis hierover bij de jeugdzorgwerkers.

⁵ Het lijkt er erg op dat hier gewerkt wordt aan de eerste twee voorwaarden van Janoff-Bulman (1992): betekenisvolle ordening in de wereld aanbrengen; goedaardige bejegening die vertrouwen in de wereld mogelijk maakt. De derde voorwaarde, jezelf als waardevol en volwaardig kunnen ervaren, bouwt daar als het ware op voort.

⁶ Voor de app zie: <https://play.google.com/store/apps/details?id=nl.windesheim>.

zininjeugdzorg&hl=en_GB (voor Android) of <https://itunes.apple.com/nl/app/zinzen/id748098884?mt=8> (voor iOS).

⁷ De vragenlijst bevatte 43 items over de beleving van het werken in PLG's, de toe-eigening van het conceptuele kader, de werking van de instrumenten levografie en *triggerlijst* en de kwaliteit van deze instrumenten. Antwoordcategorieën waren 'helemaal niet', 'in beperkte mate', 'in behoorlijke mate' en 'helemaal'.

LITERATUUR

- Baarda, D.B., Goede, M.P.M. de & Teunissen, J. (2005). *Basisboek Kwalitatief onderzoek. Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen/Houten: Stenfert Kroese.
- Baart, A. (2001). *Een theorie van de presentie*. Utrecht: Lemma.
- Blenkers, H., & Groen, E. (2008). *Jeugdzorg 2008, toewijding taboe?* Zwolle: Vereniging Kind en Jeugdzorg.
- Borg, M. ter (1996). *Het geloof der goddelozen*. Baarn: Ten Have.
- Borg, M. ter (2000). *Waarom geestelijke verzorging: Zingeving en geestelijke verzorging in de moderne maatschappij*. Nijmegen: KSGV.
- Borg, M. ter (2008). Impliciete religiositeit: Collectieve devoties en sacralisering en gedefinieerd. In M. ter Borg & E. Borgman, *Handboek Religie in Nederland* (pp. 301-308). Meinema: Zoetermeer.
- Dijke, J. van (2008). *Zingeving en spiritualiteit in de ouderenzorg*. Utrecht: Universiteit van Humanistiek. (Afstudeerscriptie: Geestelijke Begeleiding).
- Dinter, A. (2007). Adolescent and computer-based new media. Paradigmatic insights of an empirical field study on the structure of empirical theology. In H. Streib. (Ed.), *Religion inside and outside traditional institutions* (pp. 269-289). Leiden/Boston: Brill.
- Habermas, T. (1999). *Geliebte Objekte. Symbole und Instrumente der Identitätsbildung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Janoff-Bulman, R. (1992). *Shattered assumptions. Towards a psychology of trauma*. New York: The Free Press.

- Jongsma-Tieleman, N. (2002). *Rituelen: speelruimte van de hoop. Wat rituelen ons doen*. Kampen: Kok.
- Kemmis, S., & McTaggart, R. (2005). Participatory Action research. Communicative Action and the Public Sphere. In N.K. Denzin & Y.S. Lincoln, *The Sage Handbook of Qualitative Research* (pp. 559-603). Thousand Oaks/London/New Delhi: Sage Publications.
- Kolen, M. (2003). *Anders dan thuis. Zingeving in de leefgroep*. Den Bosch: K2 Brabants kenniscentrum jeugd.
- Mooren, J.H. (2010). Zinvol leven en de praktijk van het humanistisch raadswerk. In H. Alma & A. Smaling (Red.). *Waarvoor je leeft. Studies naar humanistisch bronnen van zin*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Mul, J. de (2005). The game of life: narrative and ludic identity formation in computer games. In J. Raessens, & J. Goldstein, (Eds.), *Handbook of Computer Game Studies* (pp. 251-266). Cambridge: MIT Press.
- Mulder, A. (2012). Werken met diepgang: een introductie. In A. Mulder, & H. Snoek, (Red.), *Werken met diepgang. Levensbeschouwelijke communicatie in de praktijk van onderwijs, zorg en kerk* (pp. 15-45). Zoetermeer: Meinema.
- Mulder, A. (2013a). *Zingeving in de praktijk. Metaperspectief op basis van 11 casussen*. Zwolle: Windesheim, verkregen op <http://www.windesheim.nl/~media/files/windesheim/research%20publications/rapportzingevingindepraktijk.pdf>
- Mulder, A. (Red.). (2013b). *Praktijkboek deuren openen naar zin in jeugdzorg*. Zwolle: Windesheim, verkregen op <http://www.zininjeugdzorg.nl/wp-content/uploads/2012/10/Deuren-openen-naar-zin-n-jeugdzorg-eindred-251113.pdf>
- Smaling, A., & Alma, H. (2010). Zingeving en levensbeschouwing: een conceptuele en thematische verkenning. In H. Alma, & A. Smaling, (Red.), *Waarvoor je leeft. Studies naar humanistische bronnen van zin*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Wenger, E. (1998). *Communities of practice. Learning, Meaning and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zondervan, T. (Red.). (2008). *Bricolage en bezieling. Over jongeren, cultuur en religie*. Averbode: Altiora Averbode.
- Zondervan, T., & Olthuis, G. (2014). Integrating an Existential Perspective in Youth Care: A Care Ethical Argument. *Ethics and Social Welfare* DOI: 10.1080/17496535.2014.894545.

PERSONALIA

André Mulder is lector Theologie en Levensbeschouwing aan de Christelijke Hogeschool Windesheim.

Correspondentieadres: a.mulder@windesheim.nl.